

Coalitiesteun in Antwerpen, Hasselt en Oostkamp De invloed van politieke ontevredenheid, politiek wantrouwen en ethnocentrisme vergeleken

Marc SWYNGEDOUW

Hoogleraar aan het Centrum voor Sociologisch Onderzoek
(CeSO-K.U.Leuven)

Koen ABTS

Wetenschappelijk medewerker aan het CeSO
(K.U.Leuven)

Jarl KAMPEN

Postdoctoraal onderzoeker aan de Vakgroep Politieke Wetenschappen
(V.U.Brussel)

SUMMARY

Supporting the ruling majority in Antwerp, Hasselt and Oostkamp

In this paper we investigate the effects of political dissatisfaction, political distrust and ethnocentrism on support to the incumbent coalition in three different municipalities in Flanders. Theoretically, we define the concept of political trust, at which it is differentiated from political satisfaction and political alienation. At the same time, four dimensions of political distrust are disentangled: competence, integrity, responsiveness and justice. Empirically, four research questions may be distinguished. First, we investigate whether political satisfaction, political trust and ethnocentrism have an independent effect on support to the ruling majority. Second, we check whether there are differential effects of the dimensions of political trust on the dependent variable in the different municipalities. Third, we try to connect the micro-level data with macro-level, by linking the results with the characteristics of the local government and the party system. Fourth, we examine the influence of the presence of extreme right.

1. Inleiding

In de literatuur omtrent hedendaags populisme in West-Europa wordt de afkeer van het gevestigde bestuur beschreven als een combinatie van politiek en multi-

cultureel ongenoegen.¹ De protestthese ziet de oppositie tegen de zetelende coalitie als een gevolg van de ineffectiviteit en ongeloofwaardigheid van het bestuur.² Of de machthebbers beloond worden, hangt volgens deze redenering af van de tevredenheid met het gevoerde beleid en het vertrouwen in de bestuursmeerderheid. Aan de ene kant verwijst politieke steun naar de evaluatie van het beleid en de waardering van de concrete verwezelijkingen van de overheid, aan de andere kant gaat het gepaard met een beoordeling en inschatting van de kwaliteit van het politieke proces en de relatie met gezagsdragers, waarbij de kiezer nagaat of het stadsbestuur wel deskundig is, billijk is voor iedereen, uit is op het algemeen belang en bereid is te luisteren naar de verzuchtingen van de gehele lokale bevolking. De antimigranten these verbindt op haar beurt de afkeer van het zetelende bestuur met de publieke onvrede met de multiculturele samenleving. Het al dan niet steunen van de machthebbers zou volgens deze these samenhangen met het latente misnoegen over de aanwezigheid van allochtonen en de migratie. Het belang van politieke en multiculturele onvrede in de verklaring van stemgedrag wordt gedeeltelijk ondersteund door de resultaten van de postelectorale verkiezingsonderzoeken van 1999 en 2003, waaruit blijkt dat in Vlaanderen de houding tegenover migranten het grootste netto-effect heeft op stemgedrag, gevolgd door politiek wantrouwen, Vlaamsnationalisme en economisch conservatisme.³

De vraag blijft echter of het effect van politiek ongenoegen en multicultureel onbehagen op coalitiesteun al dan niet afhankelijk is van enerzijds de samenstelling van het lokale bestuur en anderzijds de omvang van etnische minderheidsgroepen in de betreffende gemeenten. In deze studie gaan we daarom op basis van relatief oude gegevens van de ISPO exit poll, uitgevoerd op 8 oktober 2000, na in welke mate politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en ethnocentrisme invloed uitoefenen op de steun voor de besturende coalitie (1994-2000) in drie verschillende gemeenten in Vlaanderen, meer bepaald Antwerpen, Hasselt en Oostkamp, waarbij tevens nagegaan wordt of de stad Antwerpen wel zo een uitzonderlijk geval is in de Vlaamse politiekulturele ruimte. Met onze studie trachten we een antwoord te bieden op twee pijnpunten in het onderzoek naar politieke steun. Zo

1. Voor een overzicht zie: ABTS, K. Het populistisch appel: voorbij de populaire communicatiestijl en ordinaire democratiekritiek, *Tijdschrift voor Sociologie*, 2004, 25(4), pp. 451-476; TINNEVELT, R. & ABTS, K. De stem van het volk als maat van de politiek? Populisme en de multiculturele samenleving (pp. 139-154) In: Van Leeuwen, B. & Tinnevelt, R. (ed.) *De multiculturele samenleving in conflict*, Leuven: Acco, 2005.
2. CRAIG, S., *The malevolent leaders: popular discontent in America*. Boulder: Westview Press, 1993; TYLER, T. Trust and democratic governance (pp. 269-294) In: Braithwaite, V. & Levi, M. (ed.) *Trust and governance*. New York: Russell Sage Foundation, 1998; LEVI, M. & STOKER, L. Political trust and trustworthiness. *Annual Review of Political Science*, 2000, 3, pp. 475-508.
3. BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., DEPICKERE, A. & MEERSSEMAN, E. Structurele determinanten van het stemgedrag en culturele kenmerken van de kiezerskorpsen in Vlaanderen. De verkiezingen van 1999. Leuven: *ISPO-Bulletin 41*, 2001; GOEMINNE, B., BILLIET, J. & SWYNGEDOUW, M. Structurele en culturele determinanten van het stemgedrag: 1999 versus 2003 (pp. 1-44) In: Swyngedouw, M., Billiet, J. & Goeminne, M. (ed.) *De kiezer onderzocht. De verkiezingen van 2003 en 2004*. Leuven: Universitaire Pers Leuven, 2007.

gaat er wel veel belangstelling uit naar de invloed van politiek vertrouwen en etnocentrisme op stemgedrag, maar wordt er te weinig aandacht geschonken aan de conceptualisering en meting van politieke tevredenheid en politiek vertrouwen. Daarnaast grijpt er bijna nooit een integratie van gegevens van microniveau en macroniveau plaats. Al te weinig worden de vaststellingen uit surveyonderzoek naar politieke en culturele attitudes gekoppeld aan casestudie onderzoek dat scherpstelt op het feitelijke optreden van het bestuur of op de lokale politiek-culturele context. Om die reden willen we nagaan in welke mate en hoe politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en etnocentrisme invloed hebben op het stemgedrag in drie Vlaamse gemeenten met zeer uiteenlopende bestuurscoalities alsook met een verschillend aandeel vreemdelingen in de populatie. In de eerste paragraaf gaan we nader in op de conceptualisatie en veronderstelde effecten van politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en etnocentrisme op coalitiesteun. Hier ontrafelen we ook de verschillende dimensies van politiek vertrouwen, waarna we ingaan op de meting, caseselectie en de bespreking van de resultaten. Vier onderzoeksvragen zijn te onderscheiden. Ten eerste wordt nagekeken of politieke tevredenheid en politiek vertrouwen onafhankelijk van elkaar invloed uitoefenen op het steunen van de coalitie/oppositie. Ten tweede gaan we na of er een verschil is in de dimensies van politiek vertrouwen die invloed uitoefenen op de afhankelijke variabele in de onderscheiden gemeenten en in welke mate de effecten veralgemeenbaar zijn naar geheel Vlaanderen. Ten derde wordt bekeken of een negatieve houding tegenover vreemdelingen in alle gemeenten een effect heeft op coalitiesteun. En ten vierde trachten we microniveau en macroniveau met elkaar in verband te brengen door de resultaten van de survey te verbinden met de kenmerken van het stadsbestuur, het partijsysteem en de bevolkingssamenstelling in de drie gemeenten, waarbij een poging ondernomen wordt om de rol van extreemrechts hierin aan te geven.

II. Politiek en multicultureel onbehagen

Politieke steun wordt vaak omschreven als het resultaat van de evaluatie en inschatting van de effectiviteit, verantwoordelijkheid en betrouwbaarheid van het politieke systeem.⁴ Zo betoogt Benjamin Barber dat burgers niet alleen de realisatie

4. EASTON, D., *A systems analysis of political life*. New York: Wiley, 1967(1965); GAMSON, W., o.c., 1968; ABERBACH, J., 1969, Vol. 63, pp. 86-99; MILLER, A. Political issues and trust in government: 1964-1970. *American Political Science Review*, 1974a, Vol. 68, pp. 951-972; MILLER, A. Rejoinder to 'comment' by Jack Citrin: political discontent or ritualism? *American Political Science Review*, 1974b, Vol. 68, pp. 989-1001; CITRIN, J., Comment: the political relevance of trust in government. *American Political Science Review*, 1974, Vol. 68, pp. 973-988. CRAIG, S., o.c., 1993; LEVI, M. & STOKER, L., o.c., pp. 496-500. Voor een theoretisch overzicht: zie ABTS, K. Politieke steun/ongenoegen gedeconstrueerd: politieke tevredenheid, politiek vertrouwen en politieke verbondenheid. *Tijdschrift voor Sociologie*, 2006, Vol. 27, pp. 54-83.

ties van het bestuur belangrijk vinden, maar ook verwachtingen hebben over de politieke gezagsdragers en de werking van het besluitvormingsproces.⁵ Of eenvoudig geformuleerd, coalitiesteun is afhankelijk van politieke tevredenheid en politiek vertrouwen. Ten eerste gaat het om politieke tevredenheid, waarbij het lokale bestuur geëvalueerd wordt op haar prestaties en beleidsuitkomsten. Arthur Miller ziet politieke tevredenheid als een ideologisch-inhoudelijk gemotiveerd oordeel omtrent de inhoudelijke beleidskeuzes van het bestuur op gepolitiiseerde kwesties. Of burgers tevreden zijn over hun bestuur is dan afhankelijk van de mate dat het zij hun eigen politieke overtuigingen voldoende in het beleid weerspiegeld zien (policy distance these).⁶ Jack Citrin conceptualiseert politieke tevredenheid daarentegen als een evaluatie van de effectiviteit en de resultaten van het bestuur op het vlak van haar basisopdrachten, zoals economische vooruitgang, veiligheid en dienstverlening (performance these).⁷ Aangezien conflicten over belangen en identiteiten het determinerende kenmerk zijn van politieke situaties en waardeconsensus slechts op uitermate abstract niveau kan gerealiseerd worden, omschrijven we politieke tevredenheid in deze studie in vrij algemene termen als de tevredenheid van burgers met de beleidskeuzes van de overheid en de tevredenheid van de burgers over de mate dat de overheid aan ervaren of belangrijk geachte problemen al dan niet voldoende het hoofd biedt.

Naast de beleidsprestaties en inhoudelijke beleidsuitkomsten beschouwen burgers, ten tweede, echter ook de vormelijke, procedurele en relationele aspecten van het politieke proces evenals de kwaliteit van de relatie met de gezagsdragers en instellingen. Politiek vertrouwen is derhalve verbonden met de goede bedoelingen, de rechtvaardigheid en de integriteit van het lokale bestuur. Burgers verwachten namelijk dat politici de nodige competenties hebben alsook de motivatie om hun verantwoordelijkheden en plichten te vervullen. Dit sluit aan bij de procedurele rechtvaardigheidsbenadering die stelt dat vooral relationele kwesties en de billijkheid van de processen die gebruikt worden om tot beslissingen te komen van belang zijn in de evaluaties en inschattingen van politici en het politiek systeem.⁸ Het terugtrekken van specifieke politieke steun wordt in dit geval niet verbonden met de tegenvallende prestaties of beleidsrichting, maar met het falen van de feitelijke democratische werking en het beleidsvormingsproces als zodanig. Bij politiek vertrouwen staat derhalve de kwaliteit van de politici, het lokale

5. BARBER, B., *The logic and limits of trust*. New Brunswick: Rutgers University Press, 1983.

6. MILLER, A., o.c., 1974a, pp. 951-972; MILLER, A. & LISTHAUG, O. Political Parties and confidence in government: a comparison of Norway, Sweden and the United States. *British Journal of Political Science*, 1990, Vol. 20, pp. 357-386; CRAIG, S., o.c., 1993; LEVI, M. & STOKER, L., o.c., pp. 475-508, 498.

7. CITRIN, J., o.c., pp. 973-988.

8. TYLER, T., o.c., 1998, pp. 269-294; TYLER, T. & DEGOEY, P. Trust in organisational authorities: The influence of motive attributions on willingness to accept decisions (pp. 331-356) In: KRAMER, R. & TYLER, T. *Trust in organisations. Frontiers of theory and research*. London: Sage Publications, 1996; HIBBING, J. & THEISS-MORSE, E. (ed.) *What is it about government that Americans dislike?* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

bestuur en het politieke proces centraal.⁹ In het bijzonder omvat politiek vertrouwen specifieke verwachtingen over de manier dat politici zich zouden moeten gedragen en hoe een lokaal bestuur zou moeten optreden. In de politicologische literatuur heeft men het over normatieve verwachtingen. Zo omschrijft Miller politiek vertrouwen als 'the belief that the government is operating according to one's normative expectations of how government should function', terwijl Easton spreekt over regimennormen die 'specify the way in which members of a system are expected to behave in political life'.¹⁰

Verschillende onderzoekers hebben een poging ondernomen om de normatieve verwachtingen evenals de kenmerken van een betrouwbare overheid nader te omschrijven. Stokes heeft het zowel over de ethische kwaliteiten van publieke gezagsdragers als over hun bekwaamheid en efficiëntie.¹¹ Miller beklemtoont het belang van competentie, efficiëntie, eerlijkheid en rechtvaardigheid in het gedrag van politieke autoriteiten bij het nemen van beslissingen en hun optreden, terwijl Parker tot een lijst van kenmerken komt waarnaar kiezers verwijzen in hun omschrijving van een betrouwbare politicus: hij/zij moet geloofwaardig zijn; beloften nakomen en woord houden; onafhankelijk kunnen handelen en geen marionet zijn; eerlijk, oprecht, integer, openhartig, niet te geslepen, fair, rechtvaardig en principieel zijn; niet op eigenbelang of winstbejag uitzijn; en in het algemeen belang handelen.¹² Miller en Listhaug vatten de dimensies van politiek vertrouwen misschien wel het best: 'Trust reflects evaluations of whether or not political authorities and institutions are performing in accordance with normative expectations held by the public. Citizen expectations of how government should operate include, among other criteria, that it be fair, equitable, honest, efficient, and responsive to society's needs'.¹³ Volgens Levi hangt het vertrouwen van burgers in de overheid af van de mate dat 'they believe that its commitments are credible, that its procedures are fair, and that their trust of the state and of others is reciprocated'.¹⁴ Op basis van de literatuur kunnen uiteindelijk vier onderscheiden evaluatiecriteria onderscheiden worden: integriteit, rechtvaardigheid, ontvankelijkheid en deskundigheid.¹⁵ Burgers vertrouwen hun politici en instellingen slechts in de mate dat ze geloven dat hun inzet eerlijk en oprecht is; haar procedures rechtvaardig zijn; ze een wederkerig vertrouwen aan de dag leggen en be-

9. CRAIG, S., o.c., 1993.

10. EASTON, D., o.c., p. 200. MILLER, A., o.c., 1974b, p. 989.

11. STOKES, D., Popular evaluations of government: an empirical assessment, (pp. 61-72) In: Cleveland, H. & Lasswell, H., *Ethics and bigness: Scientific, academic, religious, political, and military*. New York: Harper, 1962.

12. MILLER, A. Review of the confidence gap: business, labor, and government in the public mind. *Public Opinion Quarterly*, 1984, Vol. 48, pp. 838-840; PARKER, G. The role of constituent trust in congressional elections. *Public Opinion Quarterly*, 1989, Vol. 53, pp. 182-183.

13. MILLER, A. & LISTHAUG, O., o.c., 1990, p. 358.

14. LEVI, M. *A state of trust*. Florence: European University Institute. EUI Working paper RSC 96/23, p. 11, 1996.

15. Zie voor nadere uitwerking: ABTS, K., o.c., 2006, pp. 71-73.

kwaam optreden. In paragraaf 4 lichten we deze vier dimensies van politiek vertrouwen nader toe.

Het aangehaalde onderscheid tussen politieke tevredenheid en vertrouwen maakt inzichtelijk dat de betrouwbaarheid van politici en de kwaliteit van het besluitvormingsproces als dusdanig een legitimerende werking kunnen hebben en aan de acceptatie van beslissingen, los van de inhoud ervan, kunnen bijdragen. Aangezien niet de inhoud van het besluit, maar de procedure waarlangs de beslissing wordt genomen van belang is, is het mogelijk dat tegenvallende beleidsprestaties of ongewenste inhoudelijke uitkomsten niet uitmonden in politiek wantrouwen.¹⁶ Vertrouwen constitueert loyaliteit. In dat geval is het mogelijk dat de kiezer de vastgestelde discrepantie tussen verwachting en optreden als een toevallige of, gelet op de omstandigheden, onvermijdelijke afwijking ziet, wat leidt tot een acceptatie van ongunstige of negatief gepercipieerde handelingen. Resumerend veronderstellen we dat steun voor de besturende coalitie gedeeltelijk het resultaat is van zowel politieke tevredenheid als politiek vertrouwen, waarbij politiek vertrouwen de steun aan de coalitie op een rechtstreekse wijze beïnvloedt, ongeacht de mate van politieke tevredenheid. Met betrekking tot politiek vertrouwen is het daarenboven van belang na te gaan welke dimensies van betrouwbaarheid van belang zijn. Volgens Niklas Luhmann is het een noodzaak om goed te scoren op alle verschillende dimensies opdat een algemeen gevoel van vertrouwen geconstitueerd wordt.¹⁷ De veronderstelling is dat een gebrek aan vertrouwen op één van de dimensies veelal de andere positieve inschattingen van betrouwbaarheid op de andere dimensies neutraliseert. Naast de vraag of politiek vertrouwen een rechtstreekse determinant is van steun aan de besturende coalitie, onderzoeken we om die reden welke vertrouwensdimensies voor burgers belangrijk zijn in hun evaluatie van de besturende coalitie. Op beschrijvend niveau zijn we geïnteresseerd in de verschillen tussen de gemeenten. Welke beoordelingscriteria zijn waar van belang en waarom? Met deze laatste vraag wordt een poging ondernomen om de oordelen van de burgers in verband te brengen met de feitelijke kenmerken en het daadwerkelijk optreden van de politici en het politieke systeem.

Ten derde wordt zeker in Antwerpen de migrantenkwestie gezien als het centrale thema waarlangs de oppositie, namelijk het Vlaams Belang, de alledaagse onvrede en het cynisme onder bevolking aanspreekt en mobiliseert.¹⁸ Uit het postelectorale verkiezingsonderzoeken van 1999 en 2003 blijkt dat van etnocentrisme een

16. LUHMANN, N. *Legitimation durch Verfahren*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1983.

17. LUHMANN, N., *o.c.*, 1979, pp. 91-92.

18. ABTS, K. & SWYNGEDOUW, M. *Antwerpenaren en hun stad: persconferentie*. Brussel: K.U.Brussel, IPSoM-bulletin 2000/0, 2000; SWYNGEDOUW, M. & ABTS, K. Gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen. Een terreinverkenning, *Samenleving en Politiek*, 2000, Vol. 6, pp. 4-11. SWYNGEDOUW, M. Explaining the relationship between Vlaams Blok and the city of Antwerp. In: Hainsworth, P. (ed.) *The politics of the extreme right. From the margins to the mainstream*. London: Pinter, pp. 121-143.

sterk effect uitgaat op het stemgedrag.¹⁹ De vraag is echter of de aanwezigheid van negatieve houdingen tegenover vreemdelingen evenals de invloed ervan op coalitiesteun samenhangt met de omvang van etnische groepen in de betreffende gemeente en afhankelijk is van de partijpolitieke samenstelling van de oppositie. Uit de literatuur omtrent etnocentrisme en extreemrechts vallen twee relevante hypothesen te distilleren. Aan de ene kant stelt de concentratiethese dat er een relatie is tussen de mate van allochtone aanwezigheid, etnocentrisme en extreemrechts stemgedrag: hoe groter het aandeel vreemdelingen in een gemeente, hoe meer etnocentrisme en hoe groter het succes van het Vlaams Belang.²⁰ Het gevolg is dat de mate van negatieve gevoelens tegenover minderheden zal samenhangen met de lokale multiculturaliteitsgraad en dat etnocentrisme een minder sterk effect op oppositiesteun zal hebben naarmate er minder vreemdelingen wonen én het Vlaams Blok een minder belangrijke actor is in de lokale politiek. Aan de andere kant stelt de veralgemeningsthese dat etnische samenstelling van de gemeente niet (langer) een (sterke) invloed heeft op de mate van etnocentrisme en extreemrechts stemgedrag.²¹ Dit blijkt gedeeltelijk uit de toenemende ruimtelijke dispersie en suburbanisering van het succes van het Vlaams Belang in Vlaanderen. Zo toont de electorale geografie van extreemrechts aan dat de partij niet langer alleen in de steden, maar ook in suburbane en landelijke gebieden hoge scores haalt. Op basis van deze these kan verwacht worden dat de omvang van antimigrantengevoelens niet contextafhankelijk is en dat etnocentrisme een (even sterk) positief effect heeft op oppositiesteun ongeacht de ideologische oriëntatie van de oppositiepartijen en ongeacht de relatieve aanwezigheid van etnische groepen. Kortom, in dit artikel gaan we ook na of het multiculturele onbehagen, naast het politieke ongenoegen, in geheel Vlaanderen een invloed heeft op het terugtrekken van steun aan de coalitie of dat dit uitsluitend een effect heeft in een (groot)stedelijke context, namelijk Antwerpen, gekenmerkt door een groot aandeel niet-Belgen en een sterke vertegenwoordiging van het Vlaams Belang in het lokale partijsysteem. In de volgende paragraaf wordt, naast de kwestie van case-selectie, dan ook ingegaan op de sociaalpolitieke beschrijving van de drie gemeenten.

19. SWYNGEDOUW, M. The subjective cognitive and affective map of extreme right voters: using open-ended questions in exit polls, *Electoral Studies*, 2001. Vol. 20, pp. 217-241. BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., DEPICKERE, A. & MEERSSEMAN, E., o.c., 2001; GOEMINNE, B., BILLIET, J. & SWYNGEDOUW, M., o.c., 2007.
20. LUBBERS, M. *Exclusionistic electorates. Extreme right-wing voting in Western Europe*. PhD thesis. Catholic University of Nijmegen, 2001. LUBBERS, M., SCHEEPERS, P. & BILLIET, J.. Multilevel modelling of Vlaams Blok voting. *Acta Politica*, 2001, Vol. 4., pp. 363-398. TAYLOR, M. The significance of racial context (pp. 118-136) In: Sears, D., Sidanius, J. & Bobo, L. (ed.) *Racialized politics. The debate about racism in America*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000.
21. ABTS, K. & SWYNGEDOUW, M. *Extreme right-wing voting in Antwerp. A multilevel approach*. Paper presented at the EASR conference, Barcelona 18-22 July, 2005.

III. Caseselectie en beschrijving cases

In deze studie wordt geopteerd om een beperkt aantal gemeenten op basis van een omvangrijke toevalssteekproef met elkaar te vergelijken. Op basis van drie cases gaan we na of de effecten van politieke tevredenheid, politiek wantrouwen en antimigranten attitudes contextafhankelijk zijn of dat ze gelijk zijn in de drie onderzochte gemeenten en dus veralgemeenbaar zijn naar alle Vlaamse gemeenten. De vraag is of Antwerpen wel zo een afwijkend geval is. Aangezien we willen nagaan in welke mate de sociopolitieke context ertoe doet, worden de twee andere cases gekozen op basis van een maximale spreiding op de onafhankelijke variabelen en de contextkenmerken.²² Een voorwaarde is evenwel dat in de geselecteerde gemeenten bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2000 (bijna) alle partijen die in het Vlaamse Parlement zetelen onder hun eigen naam opkomen. Naast de kenmerken van het partijstelsel werden de gemeenten geselecteerd op basis van geografische spreiding, gemeentetypologie, inwonersaantal en het aandeel werklozen en vreemdelingen. Tegelijkertijd werd een maximale spreiding van de traditionele partijen, meer bepaald VLD, SP en CVP, in de onderscheiden gemeenten nagestreefd.

Tabel 1. Sociaaldemografisch en economisch profiel van de cases anno 2000.

	Antwerpen	Hasselt	Oostkamp
Bevolkingsaantal	447.632	67.777	21.150
Aandeel niet-Belgen	13,3%	3,7%	0,6%
Aandeel werklozen	13,9%	8,6%	7,6%
Aandeel alleenstaanden	46,0%	30,0%	20,0%
Schuldenlast/inwoner	3.523 €	1.320 €	569 €

Op basis van de sociale en politieke situatie zijn uiteindelijk Antwerpen, Hasselt en Oostkamp geselecteerd. Antwerpen werd als grootste stad van Vlaanderen met een veelkleurig bestuur, dat uit alle (democratische) systeempartijen bestaat, gekozen. Hasselt als middelgrote stad met een paars-groen bestuur en Oostkamp als semilandelijke gemeente met een christendemocratisch bestuur. Naar sociale kenmerken heeft Antwerpen een hoog aandeel vreemdelingen, alleenstaanden, werklozen en lage inkomens, terwijl de havenstad ook kampt met de hoogste uitstaande schuld per inwoner in Vlaanderen. De middelgrote centrumstad Hasselt heeft een relatief kleine populatie vreemdelingen, bovengemiddelde werkloosheidsgraad, terwijl het inkomensniveau boven het Vlaamse gemiddelde ligt. Oostkamp, tot slot, is een landelijke residentiële gemeente in de schaduw van Brugge. Deze West-Vlaamse gemeente heeft een nagenoeg verwaarloosbare

22. KING, G., KEOHANE, R. & VERBA, S. *Designing social inquiry. Scientific inference in qualitative research*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1994, pp. 140-141.

vreemdelingenpopulatie, een lage werkloosheidsgraad, een beperkte schuldenlast en een inkomensniveau dat te vergelijken is met Antwerpen (tabel 1).

Tabel 2. Uitslagen gemeenteraadsverkiezingen 1994 en 2000 (in %).

	Antwerpen		Hasselt		Oostkamp	
	1994	2000	1994	2000	1994	2000
CVP	–	11,1	33,4	21,3	45,0	41,2
VLD	12,0	17,0	14,6	14,5	15,0	14,4
SP	20,5	19,5	33,7	–	18,5	15,4
Agalev	13,0	11,1	7,2	–	6,2	6,4
Vlaams Blok	28,0	33,0	5,3	7,8	4,2	7,2
VU	–	3,1	4,7	3,0	10,6	10,3
Antwerpen94 *	15,1	–	–	–	–	–
SPA **	–	–	–	51,3	–	–
Coalitie (1994-2000)	SP-VLD-Apen94-Agalev		SP-VLD-Agalev-VU		CVP	

* Antwerpen94 is een kartellijst van CVP, VU en onafhankelijken in 1994 in Antwerpen.

** SPA is een kartellijst van SP en Agalev in 2000 in Hasselt.

In zowel Antwerpen als Oostkamp kwamen in 2000 alle in het Vlaams parlement zetelende partijen onder hun eigen naam op (tabel 2). In Hasselt was er een kartellijst van SP en Agalev. De vijf partijen (Agalev, CVP, SP, VLD en VU) die al ooit bestuursverantwoordelijkheid in de Vlaamse regering hebben opgenomen, zijn allen tweemaal vertegenwoordigd in de drie cases. In Hasselt is er een veelkleurige coalitie van SP, VLD, Agalev en VU aan de macht. In Oostkamp hebben de christendemocraten de absolute meerderheid en in Antwerpen maken alle vijf partijen deel uit van de besturende meerderheid. Met betrekking tot het Antwerpse partijsysteem is het aanhoudende succes van extreemrechts de belangrijkste constante in de recente politieke geschiedenis van de stad. In 1994 groeide het Vlaams Blok, met 28% van de stemmen, uit tot de grootste partij van de stad. Voor Antwerpen kunnen we spreken van een *gefragmenteerd, gepolariseerd en gesegmenteerd* partijsysteem.²³ Sinds 1994 is er slechts één grote partij, zwerfde het electoraat weg van het midden en werd het Vlaams Blok met het cordon sanitaire tot een antisysteem partij gedefinieerd. De partijpolitieke segmentatie kreeg daarboven nog concrete vorm in een coalitie van alle systeempartijen, waarbij de oppositie gereduceerd werd tot het Vlaams Blok, die 18 van de 55 zetels in de Antwerpse gemeenteraad bezet. Het is een bestuur van, letterlijk, allen tegen één, waarbij het Vlaams Blok zich profileert als een underdog partij.²⁴ In Hasselt is het partijsysteem na de verkiezingen van 1994 veel minder gefragmenteerd, niet ge-

23. SARTORI, G. *Parties and party systems. A framework of analysis*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

24. SWYNGEDOUW, M. & ABTS, K. Gemeenteraadsverkiezingen in Antwerpen. Een terreinverkenning, *Samenleving en Politiek*, 2000, Vol. 6, pp. 4-11.

polariseerd en bestuurlijk niet gesegmenteerd in vergelijking met Antwerpen: er zijn twee grote partijen (SP en CVP) die samen omzeggens 67% van de stemmen hebben; Agalev en het Vlaams Blok halen samen slechts 12,5% stemmen; en de CVP vormt de grootste oppositiefractie, met zo'n 33% van de stemmen. Het Vlaams Blok is, met een stemmenaandeel van 5,3% en één zetel in de gemeenteraad, eigenlijk geen politieke factor in Hasselt. In Oostkamp zijn er, naast de omvangrijke CVP fractie (45%), vier kleine tot middelkleine verkozen partijen; halen PVDA, Agalev en Vlaams Blok samen slechts 10,9% van de stemmen en was het Vlaams Blok in de periode 1994-2000 niet in de gemeenteraad vertegenwoordigd. De meerderheid-oppositie figuur van Oostkamp, waar SP, VLD, VU en Agalev oppositie voeren tegen een CVP bestuur, is nagenoeg het spiegelbeeld van de toestand in Hasselt.

In vergelijking met 1994 ging de besturende meerderheid er op 8 oktober 2000 in Oostkamp lichtjes op achteruit (-3,8 procentpunt), terwijl in Antwerpen en Hasselt de coalitie een electorale winst boekte. In Hasselt maakte de paars-groene meerderheid een sprong van bijna 10 procentpunt. Dit succes was volledig op rekening van het rood-groene kartel, en vooral stemmentrekker Steve Stevaert, te schrijven, die er in vergelijking met 1994 zo'n 10,5 procentpunt vooruit ging. Bij de oppositiepartijen leed de CVP een verkiezingsnederlaag (-12,3 procentpunt) en kende het Vlaams Blok een bescheiden vooruitgang (+2,5 procentpunt). Ofschoon, in Antwerpen, de meerderheid gezamenlijk een bescheiden winst van 1,2 procentpunt behaalde, werd de verkiezingsuitslag overschaduwed door het zoveelste verkiezingssucces van het Vlaams Blok, die één derde van de stemmen (+5,0 procentpunt) wist te vergaren. Zowel meerderheid en, vooral, oppositie wisten in Antwerpen stemmen te halen bij de kleine niet verkozen partijtjes (-5,8 procentpunt) en bij de kiezers die, in 1994, blanco of ongeldig stemden (-1,7 procentpunt). Analyses van stemmenverschuivingen tonen aan dat in 2000 respectievelijk 31% (Antwerpen), 28% (Hasselt) en 26% (Oostkamp) van de kiezers van partij veranderden tegenover 1994.²⁵

IV. Beschrijving data van exit polls

Voor onze analyses doen we een beroep op de gegevens van de ISPO/De Tijd/VRT exit-poll. Bij deze peiling werden op basis van disproportioneel gestratificeerde steekproeven in Antwerpen 3.574, in Hasselt 1.855 en in Oostkamp 1.439 kiezers ondervraagd. Na wegwerking van de item-nonrespons betrof de steekproefomvang in Antwerpen 2.812 eenheden, in Hasselt 1.491 eenheden en in Oostkamp 1.210 eenheden. Gegeven de aard van de steekproef werden de gege-

25. SWYNGEDOUW, M., BEERTEN, R. & KAMPEN, J. VRT-Tijd-ISPO exit-poll gemeenteraadsverkiezingen 2000, *Financieel Economische Tijd*. 9-13 oktober 2000.

vens per gemeente gewogen aan de hand van de gecombineerde variabelen sekse*leeftijd, waarbij dit, in Antwerpen, gebeurde per district. In het kader van dit onderzoek werd de kiezers hun stemgedrag en sociaaldemografische kenmerken genoteerd (leeftijd, geslacht, opleiding, levensbeschouwing, kerkelijkheid, lidmaatschap ziekenfonds en beroep).²⁶ Voorts werd gepeild naar de houding tegenover minderheden, discriminatiegevoelens, politieke tevredenheid en de verschillende dimensies van politiek vertrouwen. Ten eerste werd de houding tegenover minderheden bevraagd door middel van een schaal van vijf items: migranten zijn over het algemeen even vriendelijk als Belgen; migranten zijn over het algemeen niet te vertrouwen; migranten zijn een gevaar voor de tewerkstelling van Belgen; de vreemdelingen zijn in hoge mate verantwoordelijk voor de toename van de criminaliteit; en de aanwezigheid van verschillende culturen verrijkt onze samenleving. Ten tweede werden het gevoel van discriminatie gemeten aan de hand van een schaal van drie items: als er ergens iets verkeerd gebeurt, dan worden wij altijd eerst gecontroleerd door de politie; als we iets nodig hebben van de overheid, dan moeten mensen zoals wij altijd langer wachten dan vele anderen; en als er crisis is in een bedrijf dan zijn wij als eersten het slachtoffer. Ten derde werd er gepeild in welke mate de respondenten tevreden of ontevreden waren over het gevoerde beleid van hun bestuurscoalitie. Tenslotte werden de vier dimensies van politiek vertrouwen bevraagd.

Reeds in paragraaf 2 werd aangegeven dat burgers een integer, rechtvaardig, ontvankelijk en competent bestuur verwachten. Hier gaan we kort in op de betekenis en bevraging van de vier verschillende dimensies.²⁷ Het openlijk, eerlijk en beginselvast in functie van het algemeen belang uitvoeren van overheidstaken wordt, ten eerste, bedoeld met *integriteit*. Integriteit draait rond de stijl van beleidsvoering en de persoonlijke kwaliteiten van de gezagsdragers. Het verwijst het nastreven van het algemene belang van politici; naar het naleven van (gemaakte) afspraken, beloften en vooropgesteld beleid; alsook naar een eerlijk, oprecht, openhartig en respectvol optreden. In de vragenlijst werd de integriteitsdimensie bevraagd met de volgende vragen, waarmee de respondent (helemaal) eens of (helemaal) oneens kon zijn: 'De meeste lokale politici zijn te veel uit op eigen voordeel' en 'Het huidi-

26. De sociaaldemografische controlevariabelen werden als volgt gecodeerd: leeftijd (metrisch), opleiding (laag: t.e.m. lager technisch secundair onderwijs; midden: t.e.m. hoger technisch secundair onderwijs; hoog: hoger algemeen vormend secundair onderwijs, HOBV, universiteit), geslacht (dichotoom), beroep (arbeiders, ambtenaren, bedienden middenkader, kaders-ondernemers-vrije beroepen, gepensioneerden, huisvrouw/man, studenten, overige), levensbeschouwing (kerksen, kerkelijken, randkerkelijken, vrijzinnigen, ongelovig en andersgelovigen) en ziekenfondslidmaatschap (Christelijke Mutualiteit, Socialistische Mutualiteit, andere) opgenomen. Via deze laatste variabele is gepoogd om de zuilaanhangigheid van de kiezers mee te verdisconteren in de analyse van de steun voor de coalitie.

27. In een andere publicatie hebben we door middel van confirmatorische factoranalyse in LISREL 8.5 aangetoond dat de vier dimensies van politiek vertrouwen relevant en onderscheidbaar zijn. Zie: ABTS, K. De invloed van politieke tevredenheid op politiek vertrouwen (pp. 249-290). In: Swyngedouw, M., Billiet, J. & Goeminne, B. (ed.), *De kiezer onderzocht*. Universitaire Pers Leuven, 2007.

ge schepencollege besteedt meer aandacht aan de instandhouding van de coalitie dan aan de echte lokale problemen'. Ten tweede gaat *rechtvaardigheid* om de wijze waarop besluitvorming tot stand komt. Het is de mate waarin de overheid voor het vervullen van haar taak de verschillende conflicterende belangen evenredig tegen elkaar afweegt en het beleid billijk, onbevooroordeeld en geen doorgestoken kaart is. De vragen 'De lokale politici laten zich te veel de wet voorschrijven door machtige personen en groeperingen' en 'Het huidige stadsbestuur houdt voldoende rekening met de belangen van de gehele bevolking' peilen naar de dimensie van rechtvaardigheid. Ten derde moet een overheid openheid aan de dag leggen voor de grieven en wensen van de burgers. Het criterium van *responsiviteit* verwijst naar de mate dat het politieke systeem ontvankelijk is voor alle geluiden in de samenleving. Responsiviteit wordt bevraagd aan de hand van volgende stellingen: 'Het huidige stadsbestuur staat open voor andere beleidsideeën en initiatieven van burgers' en 'De huidige schepenen en gemeenteraadsleden bekommeren zich niet om de mening van mensen zoals ik'. Tot slot wordt er van het politieke systeem verwacht dat het tot een best mogelijke oplossing komt en de juiste beslissingen neemt. De burger veronderstelt *competentie* van het bestuur. Met de uitspraken 'Het huidige stadsbestuur is een bekwame ploeg' en 'Het huidige stadsbestuur beseft te weinig wat de echte gevolgen zijn van zijn beleid' meten we de competentiedimensie van politiek vertrouwen. In tabel 3 geven we de verdeling van de schalen m.b.t. negatieve attitudes tegenover minderheden, discriminatiegevoelens, politieke tevredenheid en de verschillende dimensies van politiek vertrouwen weer.

Wat betreft de houding tegenover minderheden zien we dat ongeveer de helft van de Antwerpenaars een (zeer) negatieve houding tegenover migranten heeft. Opmerkelijk is echter dat de kiezerspopulatie van Oostkamp, toch een vreemdelingenarme gemeente, een gelijkaardige verdeling heeft als de Antwerpse populatie. De Hasselaren staan daarentegen iets positiever tegenover minderheden. De verdeling van de gevoelens van discriminatie is op zijn beurt eigenaardig genoeg ongeveer gelijk in de drie, toch zeer verschillende, gemeenten. Van de respondenten voelt 40% zich niet achtergesteld, een kwart een beetje, terwijl om en bij de 20% veel en een kleine 15% zich zeer sterk gediscrimineerd of achtergesteld voelt. De these dat gevoelens van achterstelling voornamelijk een grootstedelijk gegeven zouden zijn, wordt hier weerlegd. Daarnaast wordt ook de, veelal impliciete, aanname dat negatieve gevoelens tegenover minderheden samenhangen met verstedelijingsgraad – hoe meer stedelijke multiculturaliteit, hoe meer negatieve gevoelens – door onze gegevens tegengesproken. Op geaggregeerd niveau zijn zowel ethnocentrische denkbeelden als discriminatiegevoelens dus onafhankelijk van de sociaal-culturele kenmerken van de gemeenten zoals aandeel vreemdelingen, aandeel Maghrebijnen onder de vreemdelingen, werkloosheidsgraad of aandeel alleenstaanden.

Op het vlak van de politieke attitudes zijn er daarentegen wel duidelijke verschillen. Vooreerst is de Antwerpse bevolking het minst tevreden over het gevoerde beleid van haar stadsbestuur. Slechts een kwart van de Antwerpenaars zijn echt tevreden in vergelijking met bijna de helft in Oostkamp. Het meest tevreden zijn de Hasselaren. Bijna tweederde beoordelen het beleid van hun stadsbestuur onver-

deeld positief. Met betrekking tot alle dimensies van politieke vertrouwen zien we een gelijkaardige patroon. Het stadsbestuur van Hasselt wekt het meeste vertrouwen bij haar inwoners, het Antwerpse het minste. Wel scoren alle besturen het best op de dimensies van ontvankelijkheid en competentie. Driekwart van de kiezers in Hasselt beoordelen hun stadsbestuur als een bekwame ploeg die tegelijkertijd open staat voor de problemen en ideeën van de burger. In Oostkamp is tweederde van de kiezers hiervan overtuigd. In Antwerpen dicht daarentegen slechts de helft van de kiezers de eigenschappen van luisterbereidheid en competentie aan haar stadsbestuur toe. Van één op vijf Antwerpenaars krijgt het stadsbestuur zelfs een absolute onvoldoende in vergelijking met een verwaarloosbaar aandeel van de Hasselaren. In alle gemeenten is het echter minder goed gesteld met betrekking tot de dimensies rechtvaardigheid en integriteit. Ook hier weer wordt het Hasseltse stadsbestuur het positiefst beoordeeld en het Antwerpse het negatiefst. Waar in Hasselt nog tweederde van kiezers vinden dat hun stadsbestuur voldoende rekening houdt met de belangen van de gehele bevolking en politici niet te veel uit zijn op eigen voordeel, daalt dit in Antwerpen tot éénderde van de kiesgerechtigde bevolking. Vier op tien Antwerpenaars stellen de integriteit van hun stadsbestuur en gezagsdragers zelfs openlijk en onomwonden in vraag.

Tabel 3. Verdeling van dimensies politiek vertrouwen, politieke tevredenheid, houding tegenover minderheden en gevoelens van discriminatie (in %).

Variabele	Categorie	Antwerpen	Hasselt	Oostkamp
Houding t.o.v. minderheden	Positief	49,0	58,2	49,8
	Negatief	25,1	21,8	24,6
	Negatiever	13,9	11,7	13,8
	Negatiefst	12,0	8,3	11,8
Discriminatie/achterstelling	Niet	40,4	41,5	36,2
	Weinig	24,1	24,8	23,6
	Veel	20,8	19,7	23,7
	Zeer veel	14,7	14,0	16,7
Politieke tevredenheid	Laag	23,1	5,4	8,4
	Middelmatig	52,2	31,1	44,9
	Hoog	24,6	63,4	46,7
Ontvankelijkheid	Laag	17,7	3,7	8,3
	Middelmatig	30,1	19,6	27,7
	Hoog	52,2	76,7	64,0
Competentie	Laag	19,7	5,4	8,6
	Middelmatig	30,8	17,4	24,9
	Hoog	49,5	77,2	66,6
Rechtvaardigheid	Laag	26,4	8,5	13,3
	Middelmatig	36,3	22,4	28,6
	Hoog	37,2	69,0	58,1
Integriteit	Laag	38,4	13,4	22,2
	Middelmatig	29,6	22,7	26,5
	Hoog	32,1	63,9	51,3

V. Het causale inferentieprobleem en veralgemeenbaarheid

De dichotome variabele oppositie/coalitiesteun is de afhankelijke variabele, waarbij de partijen die in de legislatuur 1994-2000 deel uitmaakten van het College van Burgemeester en Schepenen tot de coalitie gerekend worden en de overige partijen tot de, al dan niet in de gemeenteraad vertegenwoordigde, oppositie. Uit tal van studies blijkt dat sociaaldemografische kenmerken van de kiezer rechtstreekse en/of onrechtstreekse invloed hebben op het stemgedrag.²⁸ Om die reden werden leeftijd, opleiding, geslacht, beroep, levensbeschouwing en (verplicht) ziekenfondslidmaatschap als sociaaldemografische controlevariabelen in de analyse opgenomen. Daarnaast wordt ook het construct 'gevoelens van achterstelling' in de analyse opgenomen, aangezien discriminatiegevoelens een sterke invloed uitoefenden op de Antwerpse stemintenties in 1999.²⁹ In de uitwerking van het causale model volgen we de klassieke methode van Lazarsfeld. Dit houdt in dat, indien we geïnteresseerd zijn in het totale effect (= optelsom van rechtstreekse en onrechtstreekse effecten) van een variabele, we slechts de causaal voorafgaande variabelen opnemen in het geschatte model. Concreet gebeurt dit door verschillende opeenvolgende modellen te toetsen, waarbij steeds gecontroleerd wordt voor de variabelen uit de voorafgaande stap van de analyse. Door deze theoriegestuurde stapsgewijze aanpak is het mogelijk om de totale, onrechtstreekse en rechtstreekse effecten van de onafhankelijke variabelen op coalitiesteun te onderscheiden.³⁰ Met deze werkwijze wensen we aan te geven dat men zich niet mag blindstaren op louter rechtstreekse of voor-alles-gecontroleerde invloeden, waarbij elke variabele voor alle andere variabelen gecontroleerd wordt, zonder theoretisch en causaal onderscheid.

Deze redenering gaat evenwel slechts op binnen de drie afzonderlijke toevalssteekproeven, wat ons doet belanden bij de kwestie van veralgemeenbaarheid. De caseselectie is immers niet toevallig, maar op theoretische gronden en op basis van maximale variantie op de onafhankelijke variabelen, gebeurd. Daar de kenmerken van de bevolking sterk variëren tussen cases blijft de vraag in welke mate de gevonden relaties tussen politieke tevredenheid, de dimensies van politiek vertrouwen en de steun voor de oppositie/coalitie naar Vlaanderen kunnen veralgemeend worden. Twee situaties kunnen zich voordoen. Enerzijds kunnen de effecten van de te bestuderen variabelen verschillen naar gemeente. In dat geval moeten we besluiten dat de vastgestelde relaties contextafhankelijk zijn en niet veralgemeenbaar zijn naar alle Vlaamse gemeenten. Anderzijds kunnen de effec-

28. BILLIET, J., SWYNGEDOUW, M., DEPICKERE, A. & MEERSSEMAN, E., o.c., 2001.

29. ABTS, K. & SWYNGEDOUW, M., o.c., 2000.

30. BARON, R., KENNY, D. The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1986, Vol. 51, pp. 1173-1182; KING, G., KEOHANE, R. & VERBA, S., o.c., pp. 173-182; COX, D.R., WERMUTH, N. Some Statistical Aspects of Causality, in *European Sociological Review*, 2001, Vol. 17, pp. 65-74.

ten van de te bestuderen variabelen gelijk zijn voor de drie onderzochte gemeenten. In dat geval is het eigenlijk niet relevant om een onderscheid tussen Antwerpen, Hasselt en Oostkamp te maken om het effect te schatten. Ongeacht de (plaatselijke) context, die opzettelijk zo verschillend mogelijk is gekozen, veronderstellen we dan dat de relaties gelden voor alle gemeenten in Vlaanderen. Formeel uitgedrukt dienen we na te gaan of de invloed van de verschillende onafhankelijke variabelen op specifieke steun lokaal dan wel geaggregeerd is: ofwel is het effect verschillend voor minstens één van de drie cases in vergelijking met de andere gemeente(n), ofwel is er slechts één effectschatting nodig voor alle cases. Om dit na te gaan is een maximale waarschijnlijkheidsprincipe (ML-principe) toegepast. Dit principe stelt dat wanneer we moeten kiezen tussen verschillende schatters van eenzelfde statistiek, die allen juist kunnen zijn, we de schatter verkiezen die ertoe leidt dat de verkregen steekproefgegevens het meest waarschijnlijk zijn.³¹ Anders gesteld, we testen of de parameters voor de drie gemeenten kunnen gelijkgesteld worden zoals dit in multigroepsmodellen gebruikelijk is. Tabel 4 geeft het eindresultaat van de parameterschatting.

Tabel 4. Chi-kwadraat statistiek voor lokale afhankelijkheid (stapsgewijze analyse) logistisch regressie-model oppositie/coalitiesteun.

Stap	Variabele	Aggregatie*		Lokaal**		Eindmodel		
		Δdf	ΔLRX^2	Δdf	ΔLRX^2	Besluit	LRX^2	p
0.	Constante	—	—	2	326	Lok.eff.	6819	3
1.	Leeftijd	1	2	2	80	Lok.eff.	6737	6
2.	Opleiding	2	89	4	64	Lok.eff.	6584	12
3.	Mutualiteit	2	1	4	294	Lok.eff.	6289	18
4.	Geslacht	1	19	2	9	Lok.eff.	6261	21
5.	Beroep	7	17	14	30	Lok.eff.	6214	42
6.	Kerkelijke betrokkenheid	4	12	8	156	Lok.eff.	6046	54
7.	Attitude t.o.v. minderheden	3	332	6	134	Lok.eff.	5580	63
8.	Discriminatie	3	26	6	10	Aggr.	5554	66
9.	Integriteit	2	242	4	5	Aggr.	5312	68
10.	Rechtvaardigheid	2	107	4	5	Aggr.	5205	70
11.	Competentie	2	107	4	4	Aggr.	5098	72
12.	Ontvankelijkheid	2	54	4	18	Lok.eff.	5022	78
13.	Politieke tevredenheid	2	164	4	6	Aggr.	4858	80

* In vergelijking met het voorgaande eindmodel.

** In vergelijking met het voorgaande geaggregeerd model.

Tabel 4 toont dat alle traditionele sociaaldemografische variabelen op lokaal niveau dienen gepast te worden. Dit is niet verwonderlijk aangezien de drie cases op basis van een maximale variantie op de onafhankelijke variabelen geselecteerd werden. De noodzaak van lokale parameterschattingen weerspiegelt deze theoriegestuurde selectie van zo verschillend mogelijke gemeenten. Daarnaast moet

31. HAYS, W. *Statistics*. Third Edition. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1981, pp. 181-182.

ook de variabele 'houding ten aanzien van minderheden' op lokaal niveau gemiddeld te worden. Ondanks de gelijkaardige verdeling van deze gevoelens binnen elk van de drie gemeenten is er, gecontroleerd voor de sociaaldemografische variabelen in het model, dus toch sprake van een differentieel effect op oppositie-stun. Dit in tegenstelling tot de variabele 'gevoel van discriminatie' die een gelijkaardig effect kent over de verschillende gemeenten heen.

Tabel 5. Parameterschatting socio-demografische variabelen, houding t.a.v. minderheden en gevoelens van discriminatie en achterstelling (laatste categorie is referentiecategorie).

Variabele	Categorie	Aggregatie effecten	Lokale effecten		
			Antwerpen	Hasselt	Oostkamp
Constante	-	.	-.0881	-1.366	1.731
Leeftijd	-	.	-.0098	.0049	-.0121
Opleiding	Laag	.	.2836**	.1128	-.0170
	Midden	.	.1003	-.0176	-.0637
	Hoog	.	-.3839	-.0952	.0807
Mutualiteit	Christelijke	.	-.0614	.8123**	-1.179**
	Socialistische	.	.0030	-.5863**	1.256**
	Anderen	.	.0584	-.2260	-.0770
Geslacht	Man	.	.2700**	.0373	.0933
	Vrouw	.	-.2700	-.0373	-.0933
Beroep	Arbeider	.	.2658	.1946	-.2116
	Ambtenaren	.	.2285	.2258	.4981
	Bedienden	.	.0355	.0406	.0537
	Kaders/ondernemers/ vrije beroepen	.	-.1850	-.0567	.1678
	Pensioneerden	.	-.0362	.0231	-.1956
	Huisvrouw/man	.	.2772	-.2935	-.2588
	Student	.	-.7808**	.0739	-.0111
	Andere	.	.1950	-.2078	-.0425
Kerkelijke betrokkenheid	Kerken	.	-.2920	.8940**	-1.033**
	Kerkelijken	.	.0159	.7126**	-1.015**
	Randkerkelijken	.	.1348	-.2709	.2196
	Vrijzinnigen	.	.0537	-1.140**	.9136**
	Geen/anders	.	.0876	-.1957	.9148
Attitude tegenover minderheden	Positief	.	-1.431**	-.2360	-.3137**
	Negatief	.	-.2319**	.2270	-.1968
	Negatiever	.	.3513**	-.0942	.3760
	Negatiefst	.	1.3116	-.1032	.1345
Discriminatie	Niet	-.2610**	.	.	.
	Weinig	-.0606	.	.	.
	Veel	.1636**	.	.	.
	Zeer veel	.1580	.	.	.

** p < 0.01; * p < 0.05

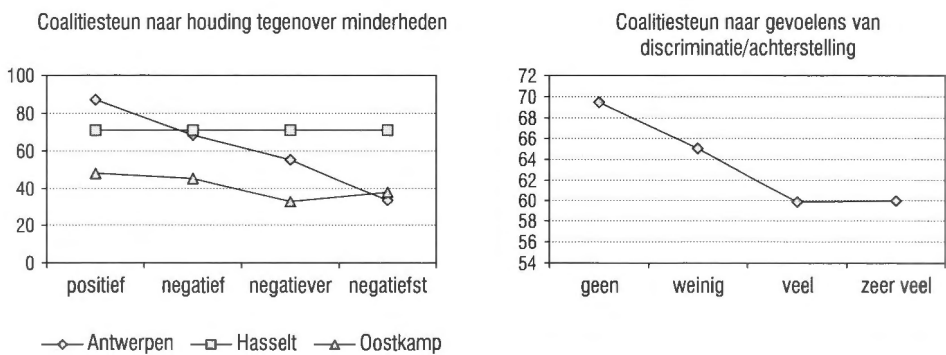
Van de vier dimensies van politiek vertrouwen zijn er drie (integriteit, rechtvaardigheid en competentie) die een geaggregeerd effect kennen, rekening houdende met de verschillende sociaaldemografische samenstelling van hun bevolking, met de gevoelens ten aanzien van minderheden en de gevoelens van discriminatie en achterstelling. Voor deze variabelen kunnen de gevonden relaties dus gezien worden als algemene effecten voor geheel Vlaanderen. Tot slot dient de dimensie ontvankelijkheid lokaal gemodelleerd te worden. De variabele politieke tevredenheid kent weerom een geaggregeerd effect en speelt dus in elk van de gemeenten op een gelijkaardige wijze in op de keuze tussen oppositie en coalitie, dit gecontroleerd voor de overige variabelen in het model.

VI. Politiek-multicultureel ongenoegen en coalitiesteun

Aangezien de afhankelijke variabele dichotoom is, wordt een logistische regressie met predictoren van een gemengd meetniveau, zowel categorisch als metrisch, gebruikt. In tabel 3 en tabel 4 worden de additieve effectparameters uit de diverse modellen gerapporteerd, waarbij coalitiesteun als referentiecategorie tegenover oppositiesteun fungeert. De geschatte parameters drukken uit in welke mate het effect van een bepaalde categorie van de onafhankelijke variabele verschilt voor coalitiesteun in vergelijking met oppositiesteun. Een positief effect betekent dat de kans op steun aan de oppositie in die categorie van de onafhankelijke variabele groter is dan de kans op coalitiesteun. Om het *totale effect* van 'houding ten aanzien van minderheden' en van 'gevoelens van discriminatie' op de steun voor de oppositie te kunnen bepalen dient een model geschat te worden waarin enkel de sociaaldemografische variabelen en de beide genoemde variabelen opgenomen zijn. Tabel 5 geeft de parameterschattingen voor dit model met lokale en geaggregeerde effecten weer.

Gezien de centrale onderzoeksvragen van dit artikel gaan we slechts kort in op twee opvallende effecten van de achtergrondkenmerken op het al dan niet steunen van de coalitie. Ten eerste heeft opleiding geen significant effect op het al dan niet steunen van de coalitie in Hasselt en Oostkamp. Het electoraat van de coalitie wijkt op het gebied van opleidingsniveau niet significant af van het electoraat van de oppositie. In Antwerpen, daarentegen, leidt een lagere opleiding tot een aanzienlijke daling in de kans op steun voor de zetelende coalitie. Dit representatieprobleem van de Antwerpse coalitie weerspiegelt vroegere vaststellingen omtrent de oververtegenwoordiging van laaggeschoolden onder het Vlaams Blok electoraat. Daarnaast blijkt de invloed van de zuilen, alleszins op lokaal niveau, nog niet uitgewerkt te zijn. Zo stijgt in Hasselt de kans op (paars-groene) coalitiesteun bij diegenen die aangesloten zijn bij de socialistische mutualiteit en bij de vrijzinnigen, terwijl in Oostkamp vooral (rand)kerkelijken en leden van de christelijke mutualiteit de CVP-meerderheid steunen. De houding tegenover etnische minderheden heeft een significante invloed op het al dan niet steunen van de coalitie in

Antwerpen en Oostkamp, maar *niet* in Hasselt. Hoewel de effectsterkte duidelijk verschillend is, vertonen Antwerpen en Oostkamp een gelijkaardige tendens: hoe negatiever de houding tegenover minderheden, hoe kleiner de kans dat de zetende coalitie wordt gesteund. Een omzetting van additieve logistische parameters naar proporties, aan de hand van de methode van Kaufman & Schervish waarbij deze effecten tegelijkertijd worden gecontroleerd voor de voorafgaande sociaal-demografische variabelen in het model, maakt dit inzichtelijk.³² Figuur 1 geeft een grafische voorstelling van de totale effecten van de houding tegenover minderheden en van gevoelens van discriminatie op steun voor de coalitie.

Figuur 1. Kansen op coalitiesteun naar etnocentrische denkbeelden en discriminatiegevoelens.

Waar in Antwerpen de (brede) coalitie een kans op steun heeft van 88% bij diegenen met een positieve houding neemt dit af tot een kans van 31% bij de kiezers die het meest negatief staan tegenover minderheden. In Oostkamp heeft het CVP-bestuur een kans van 47% op een stem bij hen die positief staan tegenover migranten, terwijl deze kans naar 36% zakt bij de meest negatief geïnspireerde kiezers. De horizontale lijn voor het Hasseltse electoraat drukt de gemiddelde kans uit op een stem voor de coalitie en geeft aan dat er, in Hasselt, geen effect van de variabele uitgaat. Deze resultaten weerleggen de stelling dat het effect van etnocentrische denkbeelden op coalitiesteun afhankelijk zou zijn van de omvang van etnische minderheidsgroepen in de betreffende steden of gemeenten. Indien er een omvangeffect zou zijn, zou het juist in Oostkamp niet mogen spelen of alleszins minder dan in Hasselt. Daarnaast toont figuur 1 dat de gevoelens van achterstelling een gelijkaardig effect hebben in de drie gemeenten. Het eerder beperkte effect laat de kans op coalitiesteun dalen van haast 70% voor diegenen die zichzelf niet gediscrimineerd voelen tot nagenoeg 60% voor diegenen die zich sterk achtergesteld voelen. Aangezien we ook geïnteresseerd zijn in de (rechtstreekse)

32. KAUFMAN, R. & SCHERVISH, P., Using adjusted crosstabulations to interpret log-linear relationships, *American Sociological Review*, Vol. 51, pp. 717-733.

effecten van politieke tevredenheid en de verschillende dimensies van politiek vertrouwen op coalitiesteun, presenteren we in tabel 6 de resultaten van het gepaste model.

Tabel 6. Parameterschatting voor model inclusief politieke tevredenheid en de verschillende dimensies van politiek vertrouwen (laatste categorie referentiecategorie).

Variabele	Categorie	Aggregatie effecten	Lokale effecten		
			Antwerpen	Hasselt	Oostkamp
Constant	–	.	-0.187	-.7035	2.684**
Leeftijd	–	.	-.0156**	.0045	-.0168**
Opleiding	Laag	.	.4043**	.2065	.0052
	Midden	.	.0800	-.0309	-.1311
	Hoog	.	-.4843	-.1756	.1259
Mutualiteit	Christelijke	.	-.0405	.8238**	-1.144**
	Socialistische	.	.1163	-.5555**	1.298**
	Andere	.	-.0758	-.2683	-.154
Geslacht	Man	.	.2321**	.0306	.0321
	Vrouw	.	-.2321	-.0306	-.0321
Beroep	Arbeiders	.	.2957*	.0345	-.1776
	Ambtenaren	.	.2771	.2046	.4831
	Bedienden	.	.0925	.0952	.1692
	Kaders/ondernemer/ vrije beroepen	.	-.3398*	.0374	.1102
	Gepensioneerden	.	.1274	.0349	-.0922
	Huisvrouw/man	.	.1021	-.1538	-.3015
	Student	.	-.6461*	.0840	.0187
	Andere	.	.0911	-.3368	-.2099
Kerkelijke betrokkenheid	Kerken	.	-.2795	.8738**	-.8610**
	Kerkelijken	.	-.0238	.6514**	-1.049**
	Randkerkelijken	.	.1290	-.2589*	.2612*
	Vrijzinnigen	.	.1782	-1.064**	.7515**
	Geen/anders	.	-.0039	-.2023	.8973
Attitude tegenover minderheden	Positief	.	-.9853**	-.1213	-.2554*
	Negatief	.	-.1676*	.3283*	-.1021
	Negatiever	.	.1835	-.1442	.3489*
	Negatiefst	.	.9694	-.0628	.0086
Discriminatie	Niet	.0277	.	.	.
	Weinig	-.0230	.	.	.
	Veel	.0435	.	.	.
	Zeer veel	-.0482	.	.	.
Integriteit	Laag	.1998**	.	.	.
	Middelmatig	.0492	.	.	.
	Hoog	-.2490	.	.	.
Rechtvaardigheid	Laag	.2222**	.	.	.
	Middelmatig	.0504	.	.	.
	Hoog	-.2726	.	.	.

Variabele	Categorie	Aggregatie effecten	Lokale effecten		
			Antwerpen	Hasselt	Oostkamp
Competentie	Laag	.2570**	.	.	.
	Middelmatig	.0537	.	.	.
	Hoog	-.3107	.	.	.
Ontvankelijkheid	Laag		.4366**	-.2945	.3998*
	Middelmatig		.0471	.2234	-.1900
	Hoog		-.4837	.0711	-.2098
Politieke tevredenheid	Laag	.8469**	.	.	.
	Middelmatig	-.0304	.	.	.
	Hoog	-.8165	.	.	.

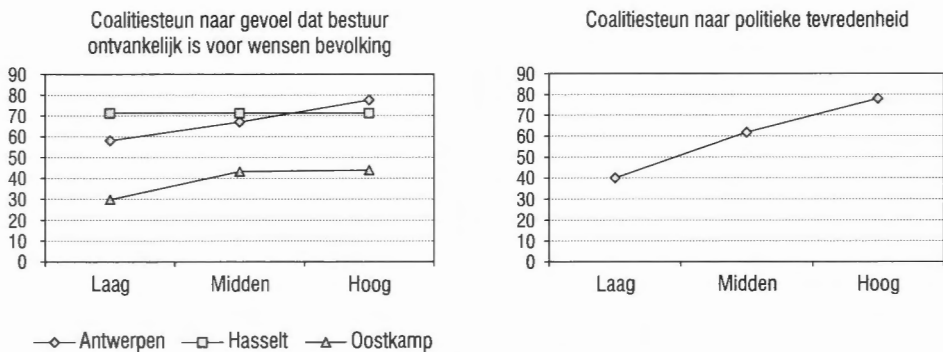
** p < 0.01; * p < 0.05

Vergelijking van de resultaten van tabel 3 en tabel 4 leert dat waar het effect van gevoelens van discriminatie op steun voor oppositie/coalitie volledig onrechtstreeks loopt via politieke tevredenheid en de verschillende dimensies van politiek vertrouwen, dit veel minder het geval is voor de houding tegenover minderheden. Het effect van deze laatste variabele op steun voor oppositie loopt zowel onrechtstreeks via de dimensies van politiek vertrouwen en politieke tevredenheid als rechtstreeks. Logistische regressie laat echter niet toe om het totale effect perfect uiteen te leggen in rechtstreekse en onrechtstreekse effecten. Wel wordt uit de parametersignificanties duidelijk dat in Antwerpen een belangrijker rechtstreeks effect blijft bestaan, daar waar in Oostkamp, gegeven het reeds relatief zwakke totale effect, het rechtstreekse effect randsignificant wordt.

Voor de inhoudelijke duiding van de effecten van de dimensies van politiek vertrouwen en politieke tevredenheid stellen we weerom de resultaten voor als kansen op een stem voor de coalitie. Het betreft netto-effecten in de zin dat de effecten gecontroleerd worden voor alle, in tabel 4 opgenomen, variabelen. Ten eerste zien we vrij gelijklopende geaggregeerde effecten van integriteit, rechtvaardigheid en competentie op coalitiesteun. De kans op een stem voor de zetelende coalitie verhoogt in Vlaamse gemeenten wanneer de bevolking het zetelende gemeentebestuur als integer, rechtvaardig en competent ziet. Indien men z'n gemeentebestuur als weinig integer percipieert, is de kans op een stem voor de zetelend coalitie 59%. Naarmate het electoraat haar een hogere integriteit toeschrijft stijgt de kans tot 70%. Een volkomen gelijkaardig effect gaat uit van rechtvaardigheid en competentie. Terwijl de kans op coalitiesteun slechts 57 à 58% is bij diegenen die het gemeentebestuur als weinig rechtvaardig of weinig competent aanzien, stijgt het tot een kans van 69 à 70% bij diegenen die het stadsbestuur in hoge mate rechtvaardig en bekwaam vinden. Het spreekt voor zich dat we het hier over drie afzonderlijke additieve netto-effecten hebben: zowel de beoordeling van integriteit, rechtvaardigheid als competentie hebben een autonome invloed op coalitiesteun.

Daarnaast heeft politiek vertrouwen ook te maken met de mate dat men het lokale bestuur als ontvankelijk voor de wensen en grieven van de burgers ziet. Het ef-

fect van de perceptie van ontvankelijkheid of responsiviteit is lokaal en, bijgevolg, contextgebonden. In figuur 2 worden de kansen op coalitiesteun voor de verschillende gemeenten weergegeven. Opvallend is dat, in Hasselt, de inschatting van ontvankelijkheid van het stadsbestuur geen effect heeft op het al dan niet steunen van de oppositie of coalitie. De beperkte variantie van dit kenmerk in Hasselt verklaart dit gedeeltelijk. Onder het Hasseltse electoraat is er immers een quasi-unanimitieit dat hun stadsbestuur voldoende luisterbereidheid aan de dag legt, open staat voor de alle geluiden in de samenleving en niet alleen gericht is op de eigen achterban of bepaalde belangengroepen. Dat drukt zich uit in een gemiddelde steun voor de zetelende Hasseltse coalitie van 71,5% binnen elk van de categorieën van de variabele ontvankelijkheid (zie figuur 2). In Antwerpen en Oostkamp zien we, wederom, een gelijkaardige tendens doch op een verschillend niveau. In Antwerpen neemt de kans op een stem voor een coalitiepartij toe van 58% bij diegenen die het bestuur een uiterst beperkte responsiviteit toeschrijven tot 78% bij de overtuiging van een hoge politieke ontvankelijkheid van de coalitie. In Oostkamp stijgt de kans van 30% tot 44%. Naast de dimensies van politiek vertrouwen blijkt ook de tevredenheid met het gevoerde beleid van de zetelende coalitie een sterk rechtstreeks effect, dat veralgemeenbaar is naar heel Vlaanderen, op de steun voor de coalitie te hebben. Bij een lage politieke tevredenheid is de kans op een stem voor de coalitie 40%, bij de matige tevredenheid is de kans 62%, terwijl de kans voor stem op een partij van besturende coalitie bij de zeer tevreden kiezers stijgt tot 78%.

Figuur 2. Kansen op coalitiesteun naar ontvankelijkheid en politieke tevredenheid.

VII. Besluit en discussie

De resultaten tonen, ten eerste, aan dat zowel de effectiviteit en de (richting) van het gevoerde beleid als de feitelijke werking van het politieke proces en functioneren van politieke gezagsdragers een effect heeft op stemgedrag. Zowel politieke tevredenheid als politiek vertrouwen oefenen onafhankelijk van elkaar in-

vloed uit op het steunen van de coalitie of oppositie. Niet louter wat de bestuursmeerderheid doet, maar ook hoe ze het doet zijn van belang in het al dan niet schenken van specifieke steun. In Antwerpen en Oostkamp hebben zowel politieke tevredenheid als alle dimensies van politiek vertrouwen een significant effect op coalitiesteun. Hoe meer tevreden de kiezer is met het gevoerde beleid en hoe meer hij/zij het gemeentebestuur integer, rechtvaardig, ontvankelijk en bekwaam acht, hoe meer zal de kiezer in Antwerpen en Oostkamp de zetelende coalitie steunen. In Hasselt gaat er van één vertrouwensdimensie, namelijk de inschatting van ontvankelijkheid of luisterbereidheid, geen rechtstreekse invloed uit op de steun voor de coalitie of oppositie. Hier is de eenduidige en zeer hoge appreciatie van de luisterbereidheid van het Hasseltse stadsbestuur door alle Hasselaren opvallend, wat gedeeltelijk ook het ontbreken van dit effect verklaart.

Ondanks dit kleine verschil is de tweede opvallende vaststelling dat de effecten van politieke tevredenheid en van bijna alle dimensies van politiek vertrouwen, namelijk integriteit, rechtvaardigheid en bekwaamheid, veralgemeenbaar zijn naar Vlaanderen. Ondanks de uitermate verschillende partijssystemen hebben de diverse vormen van politieke evaluatie en inschatting van het zetelende gemeentebestuur een gelijkaardig effect op het al dan niet steunen van de coalitie in de drie gemeenten. Dit comparatief onderzoek toont bijgevolg aan dat het functioneren van de mechanismen van politieke tevredenheid en politiek vertrouwen in relatie tot steun voor de coalitie of oppositie quasi-universeel zijn. Hoewel de lokale en politieke context uitermate verschillend is, is de invloed van de centrale variabelen op coalitiesteun of oppositiesteun desondanks gelijkaardig. In het kader van de strikte vraagstelling van dit onderzoek blijkt Antwerpen bijgevolg niet zo'n unieke of afwijkende case te zijn. Dit wordt het wel wanneer we de verdeling van de centrale onafhankelijke variabelen, de kenmerken van het partijstelsel en de gedaante van de oppositie in ogenschouw nemen. Zo blijkt de politieke ontevredenheid en het politiek wantrouwen in Antwerpen een stuk sterker te zijn dan in de andere gemeenten. Daarnaast bestaat de Antwerpse oppositie grotendeels uit de extreemrechtse antisysteempartij Vlaams Blok, in Hasselt en Oostkamp zijn het vooral democratische systeempartijen die in de oppositie de dienst uitmaken. Anders uitgedrukt, politieke ontevredenheid en politiek wantrouwen resulteert in Antwerpen tot een verhoogde kans op een stem op het Vlaams Blok, terwijl dit in Hasselt en Oostkamp uitmondt in een grotere kans op een stem op een democratische oppositiepartij. De partijpolitieke vertaling en politieke gevolgen van ontevredenheid met en wantrouwen in de politiek verschillen dan ook enorm.

Dit doet ons, ten derde, belanden bij de invloed van de verschillen in de lokale partijssystemen op coalitiesteun. In de berichtgeving wordt het succes van coalitie in Hasselt, in vergelijking met Antwerpen, verklaard door de aanwezigheid van de charismatische en uitermate populaire politicus Steve Stevaert (SPA), die op z'n eentje niet minder dan 35% van alle Hasseltse voorkeursstemmen binnenhaalde. Deze verklaring lijkt evenwel tekort te schieten. Electoraal succes impliceert steeds een feitelijk beleid dat door de kiezers als bevredigend en betrouwbaar

wordt bevonden, waarbij de massale voorkeurstemmen voor het mediagenieke boegbeeld van de bestuursploeg dienen gezien te worden als de electorale belichaming van deze tevredenheid met het gevoerde beleid en het vertrouwen in de bestuursploeg. Het cruciale verschil tussen Antwerpen en Hasselt is ons inziens niet zozeer de aanwezigheid van een charismatisch leider, maar wel de structuur van en het strijdgehalte in de respectievelijke partijsystemen. Zo is het Antwerpse partijsysteem in de legislatuur 1994-2000 sterk gefragmenteerd, gepolariseerd én gesegmenteerd, terwijl het Hasseltse partijsysteem relatief gesloten en homogeen is. De enorme politieke fragmentatie van het partijsysteem geeft aan dat de politieke ruimte enorm versnipperd werd door uiteenlopende *frames* of politieke verklaringsschema's, wat de onenigheid en discussie in het partijsysteem reflecteert. Antwerpen is meer dan Hasselt en Oostkamp een gefragmenteerde en gepolariseerde strijdruimte met sterk uiteenlopende alternatieve politieke duidingschema's. Weg van het centrum staat open universalisme diametraal tegenover gesloten particularisme in de vorm van Agalev/PVDA enerzijds en het Vlaams Blok anderzijds. Enerzijds weerspiegelt deze polarisatie zich via het zetelaandeel van deze partijen in de gemeenteraad, waarin deze partijen maar iets minder dan de helft van de zetels bezetten. Anderzijds komt dit ook duidelijk tot uiting in het gepolariseerde discursieve veld dat beheerst wordt door een bitse definitiestrijd rond het migrantenthema en onveiligheid. Hier drukt de polarisatie zich vooral uit in de tegenstelling tussen 'multiculturele samenleving' versus 'eigen volk eerst' en tussen 'sociaaleconomisch inclusiebeleid' versus 'law and order/culturele aanpassing'. De cirkel wordt vervolgens rondgemaakt door de segmentatie van het partijsysteem waar de antisysteem partij Vlaams Blok de enige oppositiepartij is. Door een gebrek aan een politiek alternatief van kritiek op het beleid verwierf het Vlaams Blok sinds 1995 het monopolie om werkelijk *politiek* te bedrijven, zich als politieke waakhond te afficheren en zich uit te roepen tot exclusieve spreekbuis van malcontenten en al degenen die zich onbegrepen, gediscrimineerd, uitgesloten of bedrogen voelen door het huidige beleid. De keuze bij de Antwerpse gemeenteraadsverkiezingen op 8 oktober 2000 was er dan ook in wezen één tussen de twee politieke alternatieven i.c. het stadsbestuur en het Vlaams Blok. Het Vlaams Blok of de rest. *Een* (radicaal) ander beleid of *het* gevoerde beleid. Hoe de kaarten tussen de meerderheidspartijen onderling geschud werden leek slechts van secundair belang.³³ Het is vooral deze segmentatie van het partijsysteem die de attitudes tegenover de politiek en het politieke systeem beïnvloedt. De oppositiepolitiek wordt immers bepaald door de antisysteempartij die zich richt op elk wantrouwen tegenover het 'andere', die groot is geworden door een verhoog van antipolitiek en de stigmatisering van vreemdelingen. Centraal in de afbraakpolitiek van het Vlaams Blok is het politieke wij/zij schema van 'propere politiek' tegenover 'oude politiek', een schema dat gekenmerkt wordt door zeer uitgesproken antipolitieke standpunten. Alles samengenomen is het Vlaams Blok er in Antwerpen in geslaagd om enerzijds de stedelijke politieke agenda te structure-

33. SWYNGEDOUW, M. & ABTS, K., o.c., pp. 4-11.

ren en anderzijds een uitermate negatief discursief veld te ontwikkelen, resulterend in een 'impasse van wantrouwen' waar elke dialoog quasi onmogelijk wordt doordat geen van beide partijen (oppositie versus coalitie, misnoegde burger versus bestuur) nog als betrouwbaar of geloofwaardig wordt aanzien, niemand nog moeite doet om de andere serieus te nemen en stereotypen slechts gereproduceerd worden. Het is dit segmentaire kenmerk van het Antwerpse partijsysteem dat, volgens ons, het verschil uitmaakt met Hasselt en Oostkamp. In het geval van Hasselt en Oostkamp is er een democratische oppositie die op zoek gaat naar pijnpunten in het gevoerde beleid en de gezagsuitoefening van de coalitie en die dat politiek tracht te vertalen naar een alternatief beleid, waarbij een hogere politieke tevredenheid en politiek vertrouwen van de burgers wordt beoogd. Het doel is de afstand tussen burger en lokaal bestuur in z'n algemeenheid te verkleinen. Wanneer de verkozen oppositie, zoals in Antwerpen, daarentegen uitsluitend bestaat uit een antisysteem partij die zich louter bezighoudt met een populistische politiek van antipolitiek gericht op het vergroten van ontevredenheid met om het even welk lokaal beleid en het aanwakkeren van wantrouwen bij de bevolking in alle politiek handelen, dan komt de vraag naar tevredenheid en vertrouwen in een ander daglicht te staan.³⁴ In dergelijke situatie heeft de oppositie immers niet meer de bedoeling om een democratisch alternatief voor de zetelende oppositie te vormen, maar is het blokkeren van het functioneren van het politieke systeem de ultieme doelstelling.³⁵ Zeker wanneer de polarisatie tussen de autochtone en allochtone bevolking tot de belangrijkste pijlers van deze antisysteem partij behoort, wordt het ondermijnen van de lokale sociale cohesie slechts een wapen in een poging om elk beleid onmogelijk te maken, om ontevredenheid aan te wakkeren en om permanent wantrouwen ingang te doen vinden. Zoals Hasselt en Oostkamp aantonen, stelt voor de meeste Vlaamse steden en gemeenten zich dan ook de taak om een soortgelijk (Antwerps) scenario van polarisatie en segmentatie te voorkomen. Voor democratisch Antwerpen geven de resultaten van 2000 aan dat de democratische partijen terug aan zet moeten komen in de definitie van de contouren en inhoud van de Antwerpse discursieve politieke ruimte, wat gedeeltelijk gelukt is bij de gemeenteraadsverkiezingen van 2006.

Deze laatste stelling wordt, tot slot, geschraagd door het sterke rechtstreekse effect van negatieve gevoelens tegenover migranten op de steun voor de coalitie/oppositie, terwijl het in Oostkamp veel zwakker en slechts (rand)significant is en in Hasselt afwezig is. Inhoudelijk betekent het dat niet de aanwezigheid van ethnocentrisme als zodanig bepalend is in de verklaring van coalitiesteun, maar wel de mate dat het issue is uitgegroeid tot een 'autonome politieke kwestie'. Vooral in Antwerpen oefent het migrantenstandpunt van de kiezer een autonome rechtstreekse invloed, ongeacht de mate van politieke tevredenheid of vertrouwen, uit op het al dan niet steunen van de coalitie. Daar het minderhedenstand-

34. SARTORI, G., *o.c.*, 1976.

35. ABTS, K. & RUMMENS, S. Populism versus democracy, *Political Studies*, 2007, 55, pp. 405-424.

punt een schaduw werpt op de evaluatie van het partijsysteem betekent het tegelijkertijd dat tal van vertrouwenwekkende maatregelen in het politieke systeem of een inhoudelijke beleidsbijsturing in Antwerpen waarschijnlijk niet noodzakelijk de verhoopte effecten teweegbrengen. Meer zelfs, ook het vertrouwen in de lokale coalitie (in al z'n dimensies) en de politieke tevredenheid worden aangetast door deze autonoom functionerende gevoelens tegenover minderheden. Waar de correlaties tussen de verschillende dimensies van politiek vertrouwen en politieke tevredenheid met houding tegenover minderheden nog vergelijkbaar zijn in Hasselt en Oostkamp, zijn deze correlaties voor Antwerpen meer dan dubbel zo sterk. In Hasselt komt het er dus op aan te voorkomen dat het minderhedenthema uitgroeit tot een (negatief) autonome politieke kwestie, terwijl men in Oostkamp en, vooral, Antwerpen pogingen dient te ondernemen om dit thema te ontladen. In beide gemeenten structureert dit symbooldossier immers al te sterk de evaluatie van het politieke systeem en de besturende partijen. Zeker in het minderhedenarme Oostkamp heeft het een zeker fictief gehalte, daar de resultaten aangeven dat het uitgroeien van dit thema tot een autonome politieke kwestie niet verklaard kan worden door de groepsomvang van de minderheden in de betreffende gemeente.